

Cerh ve Ta'dil İlminde Muhaddis-İdareci İrtibatı Üzerine

“On the Relationship between
Muhaddith and Administrator
in the Science of Cerh and
Ta'dil”

Ömer Faruk YILDIRIM*

Abstract: Throughout Islamic history, there have been some positive and negative evaluations on the relationship of muhaddith with state administrators, especially the cruel ones. During the Umayyads and Abbasids (2nd and 3rd centuries), criticisms of hadith scholars who accepted state duties were included in the works of jarh and ta'dil. Such criticisms were generally considered as an element of 'hawārim al-muruwwah' in the science of usūl. Therefore, narrators were not completely abandoned as long as they had the qualities of justice and control. In this study, narrators who were criticized due to their closeness to state administrators in the period in question were determined and their jarh and ta'dil status were explained.

Citation: Ömer Faruk YILDIRIM, “Cerh ve Ta'dil İlminde Muhaddis-İdareci İrtibatı Üzerine” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/2, 2024, 281-305.

Keywords: Hadith, Muhaddith, Rāwī, Jarh, Ta'dil, Tyrant Ruler, Administrator, Muruwwah.

I. Giriş

İslâm tarihinin ilk üç asrında, siyâsî uygulamaları cihetinden Müslüman toplumun hoşuna gitmeyen bazı idarecilerin görev yaptığında kuşku yoktur.¹ Bazı büyük hadisçilerin idarecilere yakın olduğu, onların verdiği görevleri kabul ettiği de bir vakiadır. Emevî yönetimiyle iş birliği yapan Recâ b. Hayve, Kabîsa b. Züeyb, İbn Şihâb ez-Zührî ve Evzâî bunlardandır. Bu âlimlerin idarecilerin verdiği görevleri kabul etmelerinin ardında fetva ve hüküm verirken İslâm'ın ilkelerini dikkate almak, ümmetin işlerini görmek ve güçleri yettiğince haksızlıklara engel olmak gibi amaçlar bulunmaktadır. Burada, idareciye yakınlığı dolayısıyla eleştirilen râvîlerin hangi lafızlarla cerh edildiği veya bu sebeple tamamen terk edilen râvîlerin mevcudiyeti irdelenmeye çalışılacaktır.

* Dr., Hadis, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğr., MEB, Çanakkale İbrâhim Bodur Anadolu Lisesi, ÇANAKKALE
o.f.yildirim@hotmail.com

ORCID: 0009-0009-9694-8421

Geliş: 02.12. 2024

Yayın: 31.12.2024

¹ Bu makale, yazarın *Rivâyet Asrında Hadisçi-Yönetici İlişkisi (Merfu Hadisler Bağlamında)* başlıklı doktora tezi (ÇOMÜ Lisansüstü Enstitüsü, Çanakkale 2024) esas alınarak hazırlanmıştır.

Aşağıdaki değerlendirmelerde görüleceği üzere bazı cerh ve ta'dil münek-
kitleri, devlet işlerinde görev aldığı veya idarecilere yakın olduğu gerekçesiyle
bazı râviler için cerh lafızlarını kullanmışlardır. İbn Hacer, bu tür açıklamalar
dolayısıyla zayıf görülen bazı râvilerin bulunduğunu, ama onların sıdk ve zabt
özellikleri taşıdıkları sürece hadis ilminde zayıf sayılmayacaklarını belirtmiş-
tir.² Yine o *Hedyü's-Sârî*'de "merdûd bir durum sebebiyle zayıf kabul edilen
râviler"³ i sıralamıştır.³ Onlar arasında Mervân b. el-Hakem⁴, İbrâhim b. el-
Münzir⁵ ve Humejd b. Hilâl el-Adevî⁶ gibi yönetimde görev aldığı veya idare-
cilerle görüştüğü gerekçesiyle tenkit edilen râviler de vardır. Bununla birlikte
idarecilerin emrinde çalışmak veya onlara yakın olmak mürüvvet terimi kap-
samında ele alınmıştır.⁷ Bundan dolayı buradan itibaren hadis ilminde mürüv-
vet ve mürüvete zarar veren unsurlar (havârimu'l-muruvvet) konusuna giriş
yapılacaktır.

II. Mürüvvet ve 'Havârimu'l-Muruvve'nin Bir Unsuru Olarak Sultana Ya- kınlık

Mürüvvet terimi, genelde cerh ve ta'dil ilminde adâlet teriminin unsurla-
rından birisi olarak kabul edilmektedir. Müslüman, âkil ve bulûğ çağına ermiş
olma şartlarını taşıyan bir râvinin adâletli olarak nitelenebilmesi için büyük ya
da küçük günahın her türlüşünden ve mürüvvetine zarar veren bazı mübah
davranışlardan kaçınması gerekir.⁸

Mürüvvet sahibi bir kimsenin hangi davranışlardan kaçınması gerektiğini
belirlemek daha çok örfün alanına girdiği belirtilmiştir. Bu anlayış söz konusu
terimin tanımlarına da yansımıştır. Mürüvvetin terim anlamı, "örfen çirkin
görülen, kınanan söz ve işlerden kaçınma niteliğidir."⁹ Söz konusu terimi daha

² Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Hedyü's-sârî Mukaddimetu Fethi'l-bârî*, 3. bs, Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye 1432/2011, s. 399. *Menhecü'l-Buhârî* isimli eserde "Mesâilu Muteallika bi'l-adâle ve mevkıfu'l-Buhârî minha" başlığının ikinci maddesinde sultanla içli dışlı olmanın adâleti düşürüp düşürmeyeceği konusu ele alınmıştır. bkz. Ebû Bekr Kâfi, *Menhecü'l-İmâmî'l-Buhârî fi taşâhihi'l-ehâdis ve ta'lîliha*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1421/2000, s. 91-95.

³ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 476-82.

⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 480.

⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 477.

⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 478.

⁷ Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1997, s. 90.

⁸ Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis (Mukaddimeti İbni's-Salâh)*, ed. Nüreddîn İtr, 3. bs, Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr Dâru'l-Fikri'l-Muâsir 1423/2002), s. 104-105; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvi, *Fethu'l-muğis bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, (Mısır: Mektebetü's-Sünne 2003, II, 5-6; Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 89-91.

⁹ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi 2006, s. 219. Mürüvvet sa-

ayrıntılı ele alan Emin Âşıkutlu'nun farklı tanımların değerlendirmesi olarak yaptığı açıklaması da şöyledir: "Mürüvvet, râvinin, genel ahlâka ve dinin hoş gördüğü geleneklere uyma ve saygı gösterme olgunluğuna erişmesidir."¹⁰

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere mürüvveti yönelik tenkit edilen davranışlar örfen belirlenmektedir. Örf de toplumdaki topluma farklılık gösterdiğinden bazı âlimler, mürüvvetin adâletin unsurları arasında sayılmasına itiraz etmişlerdir.¹¹ Zeydiyye mezhebi mensubu Emîr es-San'ânî de mürüvveti adâletin şartlarından biri olarak sayılmasını eleştirmiştir. Çünkü ona göre bütün bu şartlar ancak mâsum bir insan tarafından gerçekleştirilebilir. O, İmâm Şafî'nin "kim büyük günahları terk eder ve hasenâtı seyyiâtından çok olursa, o kimse adildir" tanımını güzel bulmuştur.¹²

Mürüvveti zarar veren davranışların neler olduğu konusunda bazı hadis usûlü eserlerinde bilgiler verilmiştir. Bu davranışlar için genelde 'hâvârimu'l-muruvve' başlığı kullanılmaktadır. Örnek olarak yolda idrar yapmak, düşük karakterli kimselerle sohbet etmek, güvercin beslemek, satranç oynamak, saçları siyaha boyamak, şarkı dinlemek, şakacılıkta ileri gitmek, çok konuşmak ve rivâyet karşılığında ücret almak gibi davranışlar 'hâvârimu'l-muruvve'den sayılmıştır.¹³ Bunlar arasında da bazı davranışların mürüvveti verdiği zararın daha çok olduğunu belirten âlimler de olmuştur.¹⁴

Sultanın yanında çalışmanın mürüvveti etkisine klasik hadis usulü eserlerinde genelde değinilmemiştir. Son dönemlerde yapılan bazı hadis usûlü çalışmalarında ise başlık halinde işlenmiştir. et-Tehânevî (v.1974) "râvide cerh ka-

dece hadis ilmi ile ilgili değil aynı zamanda fıkıh ve ahlâk ilminde de kullanılan bir terimdir. Hadis ve fıkıh ilmindeki kullanımı için bkz. Ömer Özpınar, "Hadis ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürüvvet", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 32, Konya: 2011, s. 108-37. İslâm Ansiklopedisi'nde mürüvvet terimi ele alınırken genelde onun ahlâk ilminde nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmuş ve son paragrafta hadis ilmindeki anlamına işaret edilmiştir. bkz. Mustafa Çağrı, "Mürüvvet", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul: 2006, XXXII, 61-63.

¹⁰ Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 89.

¹¹ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ uşûli'l-es-er* Beyrut: 1995, I, 97-98; Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 90-91.

¹² bkz. Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me ânî Tenkihî'l-enzâr*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd 1432, II, 225-226; Muhammed b. İsmail Emîr es-San'ânî, *Semeratü'n-nazar fî ilmi'l-eser*, ed. Râid b. Sabri b. Ebî Ulfе, Riyâd: Dâru'l-Âsime 1417/1996, s. 72-73.

¹³ bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, t.y., s. 139; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, Kahire: Mektebetü's-Sünne 2003, II, 5-6; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker fî mustalehâti ehli'l-eser*, Beyrut -Lübân: Dâru'L-Erkâm b. Erkâm, t.y., s. 248; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ uşûli'l-es-er*, I,98; Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadis ve muştalahuḥ*, 25. bs Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin 2002, s. 133-34.

¹⁴ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadis ve muştalahuḥ*, s. 133-134.

bul edilmeyen unsurların açıklanması” başlığında, dinen câiz olduğunda sultanın emrinde çalışmanın cerh sayılmayacağını belirtmiştir.¹⁵ ‘Havârimu’l-muruvve’ başlığını müstakil olarak çalışan Ahmed Muhammed Nur Seyf “sultan için çalışmak” maddesi açarak konuyu ele almıştır.¹⁶ Yine hadis usûlü alanında eser yazan Ebû Bekr Kâfi ile el-Munyâvî “adâletle ilgili meseleler” başlığı altında sultana yakınlık kurma dolayısıyla tenkit edilen râvîlere değinmişlerdir.¹⁷ Bir başka hadis usûlü yazarı el-Cudey’ “etki etmeyen cerh şekilleri” başlığında benzer nitelikteki râvîleri incelemiştir.¹⁸ Kâsım b. Ali’nin cerh ve ta’dil ilmi üzerine yaptığı çalışmasında da bu ilmin uzmanlarının neyin cerh edip neyin cerh etmediğini ve neyin ta’dil edip neyin ta’dil etmediğini bilmesi gerektiğini belirttikten sonra devlet görevi almanın -şayet râvî adâlet, zabt ve itkân sıfatlarını taşıyorsa- cerh sebebi sayılmayacağını söylemiştir.¹⁹ Bunlar arasında sayılan “sultanın emrinde çalışmak” bazı âlimler tarafından dile getirilmişse de, genelde dikkate alınmadığı görülmektedir. Şayet bunun yanında adâleti veya zabtı düşürecek başka kusurlar da varsa, o zaman râvînin cerhi mümkündür. Buna dayanarak, genelde idarecilerin emrinde çalışmanın veya onlarla yakınlık kurmanın tek başına râvînin adâletini düşürecek bir nitelik olmadığı söylenebilir.

Devlet işlerinde kadılık görevini üstlenmenin adâleti düşüren bir ilke olması gerektiğini iddia eden Goldziher’in açıklamaları ve onun iddiasını haksız bulan Mustafa es-Sibâ’î’nin (v. 1964) yorumları son dönemlerdeki dikkat çeken tartışmalardan biridir. İncelenen konu bakımından önem arz eden bu tartışmanın kısaca ele alınmasında yarar vardır. Goldziher, Emevî yönetiminin kazâ işlerinde görev almanın takva sahibi âlimlere göre haram fiillerden biri sayıldığını ifade etmiştir. Onun delilleri kadılık görevinden sakınan bazı âlimlerin varlığı ve kazâ işlerinden sakındıran hadistir.²⁰ Kadılık görevinden sakınan âlim olarak Âmir eş-Şa’bî’yi dile getirmiştir. Goldziher’in kazâ işlerinde görev almaktan sakındırdığı anlamını çıkardığı hadis de şöyledir: “İnsanlar

¹⁵ Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâ'id fi ulûmi'l-hadîs*, Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye t.y., s. 199.

¹⁶ Ahmed Muhammed Nur Seyf, “Havârimu’l-murûe ve eseruha fi adâleti’r-ruvât”, *Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmî*, Sayı 5, 1402, s. 79-81.

¹⁷ Ebû Bekr Kâfi, *Menhecî'l-İmâmi'l-Buhârî fi taşhîhi'l-eĥâdis ve talîliha*, s. 91-95; Ebu'l-Münzir Mahmud b. Muhammed b. Mustafa el-Munyâvî, *Şerhu'l-mûkiza fi ilmi mustalahi'l-hadîs li'l-hâfizi'l-muhaddisi'l-muerrih Şemsiddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehêbî*, el-Mektebetu'ş-Şâmile 1432/2011, s. 33-35.

¹⁸ Abdullah b. Yusuf el-Cudey', *Tahrîru 'Ulûmi'l-hadîs*, Beyrut -Lübân: Müessesetu'r-Reyyât 1424/2003, I, 361-362.

¹⁹ Kâsım Ali Sa'd, *Mebâhis. fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dil*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1408/1988, s. 139-142.

²⁰ Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, çev. Mehmet Sait Hatiboğlu, Ankara: OTTO 2019, II, 64.

arasında kadı kılınan kimsenin bıçaksız boğazı kesilmiştir.²¹ Söz konusu iddiayı Mustafa es-Sibâ'î haksız bulmaktadır. Ona göre ilgili hadis kadılık görevini üstlenenlerin hüküm verirken son derece titiz davranmalarını sağlamak, adâletle hükmetmelerini teşvik etmek ve ehil olmayanları da sakındırmak içindir. Ayrıca Hz. Peygamber, Allah'ın (c.c.) indirdikleriyle insanlar arasında hüküm vererek kadılık görevini yerine getirmiştir. Hz. Peygamber'in sahâbilerden de kadı olarak atadığı kişiler olmuştur. Bunlar kadılık görevinin şerefli bir makam olduğunu göstermektedir. Emevîler döneminde kadılık görevinden sakınanlar olduğu gibi, pek çok âlim bu görevi kabul etmiştir. Kadılıktan sakınan âlimlerin gerekçesi, bu görevin Allah katındaki sorumluluğu dolayısıyladır. Bir başka ifadeyle onlar takvaları sebebiyle kadılık görevinden kaçınmışlardır.²²

Sultana yakınlığı dolayısıyla eleştirilen râvîlere geçmeden önce cerh ve ta'dil ilminin ilk eserlerinden biri olan İbn Ebû Hâtim'in *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserinde, bazı büyük hadis âlimlerin idarecilerle ilişkisine değindiği başlıklar burada serdedilecektir. Böylece ilk dönemlerde idareci ve hadisçi ilişkisinin nasıllığı onun gözüyle ortaya konmuş olunacaktır.

İmâm Mâlik'in idarecilerle ilişkisi için açılan başlık “باب ما ذكر من كلام مالك بن أنس عند السلطان بالحق/Mâlik b. Enes'in sultanın huzurunda hakkı söylemesiyle ilgili anlatılanlar bölümü” şeklindedir.²³

Süfyân es-Sevrî'nin idarecilerle ilişkisi için açılan başlık ise “باب ما ذكر من دخول الثوري على السلطان ومناصحته اياه في امر الأمة/Sevrî'nin sultanla görüşmesi ve ona ümmetin işleri konusunda tavsiyelerde bulunmasına dair anlatılanlar bölümü” şeklindedir.²⁴

Süfyân b. Uyeyne'nin idarecilerle ilişkisi için açılan başlık “باب ما ذكر من

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Beyrut-Lübnan: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye 1430/2009, Ahkâm 1; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye 1430/2009, Akdiye 1; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 1996, Ahkâm 1; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, ed. Şuayb el-Arnâvud ve Adil Mürşid, Müessesetü'r Risâle 1988, XII, 52-56; XIV, 384-385. İlgili hadise, Juynboll da *Hadislerin Yayılmasında Kadıların Rolü* başlıklı çalışmasında değinmiş ve onun hakkında “muhtemelen h. 2/8. yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıkarılmış olan ve hemen hemen şüphesiz olarak bir uydurmadır.” değerlendirmesinde bulunmuştur. bkz. G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeni-den İnşası*, çev. Salih Özer Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2002, s. 112. Şuayb el-Arnâvud ve ilmî heyeti ise yaptıkları ayrıntılı inceleme sonunda söz konusu hadisin hasen olduğuna hükmetmişlerdir.

²² Mustafa es-Sibâ'î, *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşri'l-İslâmî*, Beyrut: el Mektebetü'l-İslâmî 1421/2000, s. 251-253.

²³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzi İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1372/1953, I, 18.

²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 53.

المسلمين سلطان في امر المسلمين /İbn Uyeyne'nin Müslümanların işleri konusunda sultana verdiği nasihatten anlatılanlar bölümü" şeklindedir.²⁵

Ezvâî'nin emir sahiplerine yazdığı dokuz mektubun altında yer aldığı başlık da "Ezvâî'nin Müslümanların işlerini iyileştirilmesi konusunda emir sahiplerine yazdıkları" şeklindedir.²⁶

Yukarıdaki başlıklarda görüldüğü üzere ismi geçen hadis âlimleri idarecilerle, Müslümanların işleri konusunda nasihat vermek ve hakkı söylemek için görüşmüşlerdir.

Râvîlerin idarecilere yakınlık durumu kaynaklarda genellikle şu şekilde tenkit ifadeleriyle belirtilmiştir:

كان يعمل للسلطان،²⁷ دخل في شيء من عمل السلطان،²⁸ لدخول في عمل السلطان،²⁹ كان يتبع السلطان،³⁰ كان يخالط السلطان،³¹ يغشى السلطان،³² لم أكتب عنه كان يتبع السلطان،³³ لم يكن له عيب الا لصوقه بالسلطان،³⁴ لم يدخل في عمل السلطان اقتصر غلبه له.³⁵

Yukarıdaki lafızların kullanıldığı râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları belirtildiğinde, bu lafızların onların sika veya zayıf râvî sayılmalarını nasıl etkilediği açıklanmış olacaktır. Bundan dolayı, idarecilere yakınlığı dolayısıyla eleştirilen râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarına da değinilecektir.

III. Yöneticilerle İlişkisi Nedeniyle Tenkit Edilen Ravîler

Cerh ve ta'dîl âlimlerinin bazılarının idarecilerle ilişkili gördükleri râvîleri

²⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 105.

²⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 190-202.

²⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân *ez-Zehbî, Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 3. bs, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1405/1985, VIII, 411.

²⁸ Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'î'r-ricâl*, 2. bs, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1403/1983, VII, 405.

²⁹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 181.

³⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, s. 167; Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hindistan: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye 1325-1327, VIII, 116; XI, 436.

³¹ Ebû Abdillâh Moğultây b. Kılıç el-Bekcerî Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'î'r-ricâl*, Kahire: el-Fârûku'l-Hadise 1422/2001, XII, 228.

³² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbâru muhadis ihâ ve zikru kuṭṭânihe'l-ulemâi min gayri ehliha ve vâridiha (Târîhu Bağdâd)*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî 1422/2001, V, 439; *ez-Zehbî, Siyeru alâmi'n-nübelâ*; X, 662.

³³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve marifeti'r-ricâl*, Hind: Dâru's-Selefiyye 1408/1988, s. 44.

³⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 289.

³⁵ İshâk b. İbrâhîm b. Hânî en-Nisâbüri, *Mesâilu'l-İmâm Aḥmed b. Hanbel*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1394-1400, II, 196.

yazdın mı?’ diye soruldu. ‘Hayır. Onu bilerek terk ettim.’ dedi. Ona ‘Onu mu tenkit ediyorsun?!’ denildi. O da ‘Bana göre -inşallah- o sadûktur. Ancak onu, İbn Eksem dolayısıyla terk ettim. Çünkü o bir konuda onunla görüştü,’ dedi,⁴¹ ifadeleriyle tenkit edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Abbâsiler döneminde kadılık, kadilkudâtılık ve daha başka devlet görevlerinde bulunan Yahyâ b. Eksem ile görüşmesi nedeniyle Ahmed b. İshâk’ı terk ettiğini belirtmiş ve bundan dolayı yadırgamıştır.⁴² Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. İshâk’ı sadûk bir râvî olarak kabul etmiştir.

Ahmed b. İshâk Basralıdır ve orada h. 211/826 tarihinde vefat etmiştir. Vefat tarihine bakıldığında hayatını Abbâsi devleti zamanında geçirdiği söylenebilir. Hayatı hakkında bilgiler oldukça azdır.⁴³

Ahmed b. Hanbel’in terkettiği Ahmed b. İshâk; Hammâd b. Seleme, Hemmâm b. Yahyâ, Vuheyb b. Hâlid, Abdulazîz b. el-Muhtâr, Yahyâ b. Sa’id el-Kattân, Ebû Avâne el-Veddâh b. Abdullah ve daha başkalarından hadis nakletmiştir. Ondandır Abd b. Humeyd el-Keşî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sâğânî, İbrâhim b. Ya’kub el-Cûzecânî, Osman b. Muhammed b. Ebû Şeybe ve daha başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. Kütüb-i Sitte müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî ve en-Nesâî de Ahmed b. İshâk’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁴⁴

Ahmed b. Hanbel’e göre sadûk bir râvî olan Ahmed b. İshâk, Yakup b. Şeybe, Ebû Zur’a, İbn Hibbân, en-Nesâî, Ebû Hatim, ez-Zehebî ve İbn Hacer tarafından sika kabul edilmiştir.⁴⁵

(3) Amr b. Vâkîd ed-Dîmaşkî

Amr b. Vâkîd sultana tabi olduğu kaydedilen âlimlerden biridir. . el-Cûzcânî, Amr b. Vâkîd’in durumunu Muhammed b. el-Mübarek es-Sûrî’ye sormuştur. O da “كان يتبع السلطان وكان صدوقاً/Yöneticilere tabiydi ve sadûk bir râvîydi” şeklinde karşılık vermiştir: el-Cûzcânî bu yorum karşısında şaşırmış

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve marifeti’r-ricâl ani’l-İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel rahimehullâh rivâyetü’l-Mervezî ve gayrihi*, Hind: ed-Daru’s-Selefiyye 1988/1407, s. 127-128; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 264; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl fi naqdi’r-ricâl*, Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1382/1963, I, 82.

⁴² ez-Zehebî, Yahyâ b. Eksem’i fakih ve allâme olarak nitelemiş ve et-Tirmizî de ondan hadis nakletmiştir. bkz. ez-Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübelâ*; XII, 5-16.

⁴³ ez-Zehebî, X, 174-175.

⁴⁴ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 263-264; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 14.

⁴⁵ bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’îl*, II, 40; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-S.ikât*, Haydarabad: Dâiratü’l-Maârifî’l-Osmâniyye 1401/1981, VIII, 3-4; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 264; ez-Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, I, 82; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzîb*, ss. 77.

ve Amr b. Vâkîd'in hadislerinin munker olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Bir başka ifadeyle o, Muhammed b. el-Mübârek es-Sûrî'nin Amr b. Vâkîd'a sadûk demesine bir anlam verememiştir.

Amr b. Vâkîd, ed-Dımaşk bölgesinde yer alan Sûr şehrinde yaşamıştır. Ebû Süfyân ailesinin mevlası ve şairdir. Hayatı hakkında bilgi oldukça azdır.⁴⁷

Amr b. Vâkîd, Yûnus b. Meysere b. Halbes, Hafs b. Ömer, el-Velîd b. Süleyman, Mûsâ b. Yesâr, Sevr b. Yezîd ve başkalarından hadis nakletmiştir. Kendisinden de Hişâm b. Ammâr, Abdullah b. Muhammed en-Nufeylî, el-Velîd b. Müslim, Muhammed b. el-Mübârek es-Sûrî ve başkaları hadis rivâyet etmiştir.⁴⁸

Amr b. Vâkîd'ı Mervân b. Muhammed et-Tâtârî 'kezzâb', el-Buhârî, Ebû Hâtîm ve en-Nesâî 'metrûku'l-hadîs', ed-Dârekutnî 'metrûk', Ebû Müshir 'leyse bi şey', ez-Zehebî 'hâlik', İbn Hacer 'metrûk' lafızlarıyla cerh etmiştir. Ebû Müshir, Amr b. Vâkîd'in hadis rivâyetinde bilmeden yalan söylediği görüşündedir. İbn Adî onu değerlendirirken 'yuktebu hadîsuhu mea za'fihi' ifadesini kullanmıştır. Kütüb-i sitte müelliflerinden et-Tirmizî ve İbn Mâce, Amr b. Vâkîd'dan hadis nakletmişlerdir.⁴⁹

Amr b. Vâkîd'in bazen siyasi bir anlam da yüklenilen et-Tirmizî hadisine burada yer verilmesi uygun olacaktır. et-Tirmizî'de bulunan hadis Muâviye b. Ebû Süfyân hakkındadır. Hz. Ömer (r.a.) Hıms valiliğinden Umeyr b. Sa'd'ı azledip yerine Muâviye b. Ebû Süfyân'ı göreve getirir. İnsanlar, Hz. Ömer (r.a.) hakkında Umeyr'i azletti ve Muâviye'yi göreve getirdi diye konuşmaya başlarlar. Bunun üzerine Umeyr, Muâviye'yi ancak hayırla anın, ben Hz. Peygamber'i şöyle derken işittim: "Allah'ım, onunla (vesilesiyle) doğru yolu göster."⁵⁰ et-Tirmizî hadisin sonunda Amr b. Vâkîd'in 'yuza'af olduğunu açıklamıştır. Bu lafız râvînin hadisinin i'tibâr için alınabileceğini ifade etmektedir.⁵¹ Yine et-Tirmizî söz konusu hadisin öncesinde de Muâviye b. Ebû Süfyân'la ilgili yaklaşık aynı anlama gelen bir hadise yer vermiştir. Bu veriler ışığında et-Tirmizî'nin Amr b. Vâkîd'in hadisini istişhad için eserine aldığı söylenebilir.

(4) Âsım b. Süleymân el-Ahvel el-Basrî

⁴⁶ el-Cûzcânî, *Ahvvâlü'r-ricâl*, s. 167.

⁴⁷ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye t.y., VI, 207-210; Ebu'l-Kâsim Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin eş-Şâfi' İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr 1415/1995, XLVI, 437-444.

⁴⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 286-287; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 115.

⁴⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâ'i'l-kebir*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1984, III, 293; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 267; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 287-289; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 291-292; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 428.

⁵⁰ et-Tirmizî, Menâkub 47.

⁵¹ bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 335.

Âsım b. Süleyman, Abbâsiler döneminde Kûfe'de muhtesiplik ve halife Ebû Ca'fer el-Mansûr için Medâin'de kadılık görevlerini yerine getirmiştir.⁵² İbn Hacer, el-Buhârî'nin râvilerinden biri olan Âsım b. Süleyman'la ilgili eleştirilerin bu görevleri dolayısıyla yapıldığını kaydetmiştir.⁵³ Âsım b. Süleyman'ı tenkit eden âlimlerden biri Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dır. O, Âsım b. Ahvel'in zayıf bir olduğunu belirtmiştir. Bir başka tenkitten bulunan kişi Vüheyb b. Hâlid, ondan herhangi bir şey rivâyet etmediğini söylemiştir. İbn İdris de Âsım b. Süleyman'ı bazı davranışlarından hoşlanmadığı için terk ettiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Bu eleştiriler dolayısıyla el-Ukaylî zayıf râvilerle ilgili eserinde Âsım Süleyman'a yer vermiştir.⁵⁵

Âsım b. Süleyman'nın doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Vefatı h. 142/759 yılında gerçekleşmiştir. Abbâsî devletinin ilk on yılını görse de ömrünün çoğunun Emevîler zamanında geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Emevîler döneminde devlet görevi yaptığının dair bir bilgi bulunmamaktadır. Devlet görevi yaptığı yerler ve el-Basrî nispesi dikkate alındığında Medâin, Kûfe ve Basra şehirlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır.⁵⁶

Âsım b. Süleyman'ın hadis aldığı hocaları arasında Enes b. Mâlik, Âmir eş-Şa'bî, el-Hasen el-Basrî, İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime, Muhammed b. Sîrîn, Hammâd b. Ebû Süleyman gibi yetkin âlimler bulunmaktadır. Ondaki hadis rivâyet edenler de Süfyân es-Sevrî, Hâmmâd b. Zeyd, Şu'be b. el-Haccâc, Abdullâh b. el-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Abdülvâhid b. Ziyâd ve Zuheyb b. Muâviye gibi önde gelen muhaddislerdir.⁵⁷

Âsım b. Süleyman bazı hadis âlimlerince tenkit edilse de onu güvenilir kabul eden âlimler daha fazladır. Ebû Zür'a, Yahyâ b. Ma'in, Ali b. el-Medîni, İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, el-Bezzâr, el-İclî, ez-Zehebi ve İbn Hacer, Âsım b. Süleyman'ın sika olduğu görüşündedirler.⁵⁸ Ebû Hâtim de 'sâlihu'l-hadis' lafzıyla onu ta'dil etmiştir.⁵⁹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdi ve İbnü'l-Mübârek, onu Basra'nın hadis hafızlarından biri

⁵² bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdir 1388/1968, VII, 256; ez-Zehebi, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 350.

⁵³ İbn Hacer, *Hedyû's-sâri*, s. 478.

⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 343; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebi, *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl vey-lühü Zeylü Mizân'il-İtidâl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1995, II, 350; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 43.

⁵⁵ el-Ukaylî, *eđ-Duafâ*, III, 336-337.

⁵⁶ ez-Zehebi, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; VI, 13-15.

⁵⁷ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIII, 486-488; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 42-43.

⁵⁸ bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 256; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIII, 489-490; Zehebi, *el-Mizân*, II, 350; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, s. 285.

⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 344.

olarak görmüşlerdir.⁶⁰ Kütüb-i sitte melliflerinin de eserlerinde Âsım b. Süleyman'ın rivâyetlerine yer vermiş olması, onun güvenilirliğini gösteren bir başka delildir.⁶¹

(5) Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvan

Yahyâ b. Ma'in, İmâm Mâlik'in Ebu'z-Zinâd'a yönelik eleştirisini " قَالَ يَحْيَى قَالَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ أَبُو الزِّنَادِ كَانَ كَاتِبَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ يَعْنِي بَنِي أُمَيَّةٍ وَكَانَ لَا يَرْضَاهُ Mâlik b. Enes, 'Ebu'z-Zinâd şu kavmin, yani Ümeyyeoğullarının, kâtibidir.' dedi. İmâm Mâlik, ondan razı değildi" ifadeleriyle nakletmiştir. ⁶² İbn Hacer de bu haberi "كرهه مَالِكُ لِدُخُولِهِ فِي عَمَلِ السُّلْطَانِ/Mâlik, devlet işi kabul etmesi dolayısıyla ondan hoşnut değildi" cümlesiyle nakletmiştir.⁶³

Ebu'z-Zinâd h. 65/684'te doğmuş ve h. 130/748'de vefat etmiştir.⁶⁴ Emevî dönemi âlimlerindendir. Emevî halifesi Ömer b. Abdilâzîz, Adulhumejd b. Abdurrahman'ı Irak bölgesinin beytu'l-mâl sorumluluğuna getirirken, Ebu'z-Zinâd'ı da onun kâtibi olarak atamıştır.⁶⁵

Ebu'z-Zinâd, Sa'id b. el-Müsyeb, Süleyman b. Yesâr, Urve b. Zübeyr, Ebân b. Osman, Âmir eş-Şabî ve başkalarından hadis nakletmiştir. Ondanda Süfyân es-Sevrî, Zâide b. Kudâme, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes, el-Leys b. Sa'd, Süleyman el-A'meş, Muhammed b. Aclân, Musâ b. Ukbe ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.⁶⁶

Ebu'z-Zinâd hadis ve fıkıh ilminde döneminin yetkin âlimlerinden biridir. Bunun hadis ilmindeki göstergesi onun hakkında 'emîru'l-mü'mininin fi'l-hadis' lafzının kullanılmasıdır. O, pek çok âlim tarafından sika kabul edilmiştir. Rivâyetleri *Kütüb-i sitte* müelliflerinin eserlerinde yer almaktadır.⁶⁷ Rebîa b. Ebû Abdurrahman'ın, Ebu'z-Zinâd'a yönelik eleştirisi olmuşsa da ez-Zehabî ikisi arasında açık bir düşmanlık bulunması dolayısıyla buna kulak asılmaması gerektiğini⁶⁸ ve Ebu'z-Zinâd'ın sika olduğu konusunda icmaın gerçekleştiğini belirtmiştir.⁶⁹ İmâm Mâlik *Muvatta'da* Ebu'z-Zinâd'dan kırk beş tane hadis

⁶⁰ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIII, 489; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 43.

⁶¹ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIII, 91.

⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 373; Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Ma'in b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm b. Abdurrahman Yahyâ b. Ma'in, *et-Târîh*, Mekke: Merkezi'l-Bağs il'ilmî ve İhyâu't-Turâs il-İslâmî 1399/1979, III, 237.

⁶³ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 428.

⁶⁴ ez-Zehabî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; V, 445-451.

⁶⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Târîhut-Taberî Târîhu'r-rusul ve'l-mulâk*, 2. bs, Mısır: Dâru'l-Meârif, t.y., VI, 554; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIV, 482.

⁶⁶ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIV, 476-478; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, XIV, 476-478.

⁶⁷ ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 418-419; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIV, 418-419; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, s. 302; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 49-50.

⁶⁸ ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 418.

⁶⁹ ez-Zehabî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; V, 449.

naklettiğine göre, burada râvînin tamamen terk edilmesini gerektiren bir durum bulunmamaktadır.⁷⁰

(6) Hafs b. Ömer

Ahmed b. Hanbel, Hafs b. Ömer'in durumu kendisine sorulunca “لم أكتب عنه/Onadan hadis yazmadım. Sultana tabi olurdu” cevabını vermiştir.⁷¹ Bu eleştirisinin sebebi, Yahyâ b. Ma'in tarafından, Hafs b. Ömer'in, fitne zamanlarında Hammâd el-Berberî'nin yanında yer alması olarak açıklanmıştır.⁷² Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşid tarafından h. 184 yılında Mekke ve Yemen valiliğine atanan Hammâd el-Berberî, zalim ve kötü ahlâklı bir idareci kabul edilir.⁷³

Hafs b. Ömer'in doğum ve vefat tarihlerine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yemen'in Adn ve San'a şehirlerinde yaşamıştır. Sevr b. Yezid, Şu'be b. el-Haccâc, el-Hâkem b. Ebân el-Adenî, Mâlik b. Enes ve başkalarından hadis nakletmiştir. Kendisinden de İbrâhim b. Râşid el-Âdemî, Ahmed b. Sa'îd, Abbâd b. Muhammed el-Adenî ve başkaları hadis rivayet etmişlerdir. Hadis aldığı hocaları ile öğrencileri ve valilik yaptığı dönem dikkate alındığında h. II asırda yaşadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

Ahmed b. Hanbel'in idarecilere tabi olduğu için hadisini yazmadığı Hafs b. Ömer'i, yalnızca Muhammed b. Hammâd et-Tihriânî sika kabul etmiştir. Ebû Hâtim 'leyyinu'l hadis', İbn Ma'in ile Nesâî 'leyse bi sika', Ebû Dâvud 'munkeru'l-hadis' ve İbn Hacer 'zayıf lafızıyla cerh etmiştir. ed-Dârekutnî ve el-Ukaylî de onu zayıf râvîler arasında saymışlardır.⁷⁵

Hafs b. Ömer'in İbn Mâce'de şu hadisi nakledilmiştir: “Kim Kur'an'dan bir âyeti inkâr ederse, onun boynunu vurmak helal olmuştur. Kim de ortağı olmayan tek Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve Muhammed onun kulu ve elçisidir derse, hiç kimse onun aleyhine bir şey yapamaz. Ancak had cezasını gerektiren bir durum ortaya çıkarsa, bu gerçekleştirilir.”⁷⁶

(7) Humeyd b. Ebû Humeyd et-Tâvîl

Yahyâ b. Ya'la el-Muhâribî, Kûfeli muhaddislerden Zâide b. Kudâme'nin (v. 161/777), Humeyd b. Ebû Humeyd et-Tavîl'in hadisini terk ettiği bilgisini

⁷⁰ İbn Abdilber, *Temhid*, XVIII, 5,8.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel*, s. 44.

⁷² İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, II, 354.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel*, II, 350.

⁷⁴ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, VII, 42-45.

⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 182; Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ' ve'l-metrükîn*, Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif 1404/1984, s. 84; el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 273-274; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 560-561; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, s. 173.

⁷⁶ *İbn Mâce*, Hudûd 3.

aktarmıştır.⁷⁷ Bunun üzerine ez-Zehbî bir eserinde Humeyd b. Ebû Humeyd'in halifelere yakınlığı ve onların yardımcılarının kıyafetlerini giymesi dolayısıyla Zâide b. Kudâme'nin adı geçen muhaddisten hadis almadığını söylemiştir.⁷⁸ Bir başka eserde de Zâide b. Kudâme'nin, Abbâsilerin belirtisi olan siyah bir kıyafet giymesi dolayısıyla Humeyd b. Ebû Humeyd'in hadisini terk ettiğini açıklamıştır.⁷⁹ Aynı şekilde İbn Hacer de halifelerden görev aldığı için Humeyd b. Ebû Humeyd'den, Zâide b. Kudâme'nin hadis almadığını belirtmiştir.⁸⁰

Humeyd b. Ebû Humeyd'en idarecilere yakın olduğu için hadis almak istemeyen bir başka isim Mekkî b. İbrâhim'dir. O, siyah elbiseler giymiş olan Humeyd b. Ebû Humeyd'e uğramış ve ondan hadis almamıştır. Bunun nedeni sorulunca Mekkî b. İbrâhim "أسمع من الشرطي"/Şurta görevlisinden hadis mi alayım" şeklinde karşılık vermiştir.⁸¹

Ne var ki, Humeyd b. Ebû Humeyd'in, idarecilerle görüşmesi bazıları tarafından takdir edilmiştir. Onun, bir süreliğine Basra'da valilik yapan Süleyman b. Ali ile görüştüğü bilinmektedir. Bu durum Yunûs b. 'Ubeyd'e sorulduğunda, o şöyle karşılık vermiştir: "Allah, içimizde Humeyd gibi olanları çoğaltsın."⁸² ez-Zehbî tarafından Basra'nın ilmiyle âmil imamlarından biri olarak kabul edilen Yûnus b. 'Ubeyd'in⁸³ yaptığı bu dua, Humeyd b. Ebû Humeyd'in idarecilerle görüşmesinde kınanacak bir durum olmadığını göstermektedir.

Onun arabulucu ve anlaşmazlıkları çözen bir kişiliği ile öne çıkması idarecilere yakınlık kurmasında etkili olduğu söylenebilir.⁸⁴

Humeyd b. Ebû Humeyd'in hayatına ve hadis ilmindeki konumuna bakıldığında idarecilerle ilişkisinde herhangi bir çıkar gözetmediği daha iyi anlaşılacaktır. O 68/687'te doğmuş, 143/760'te vefat etmiştir. Basralı âlimlerdendir. Ömrünün büyük çoğunluğu Emevîler döneminde geçmiştir. Ancak yukarıda geçtiği üzere Humeyd b. Ebû Humeyd, Abbâsî halifelerine yakın bir kişi olarak yorumlanmıştır. O halde idarecilere yakınlığını ileri sürerek Humeyd b. Ebû Humeyd'den hadis almayanlar Abbâsîler dönemini kastetmiş olmalıdırlar. Bu dönem de onun hayatının son zamanlarını kapsamaktadır. Buradan hareketle onların Emevîlerin hüküm sürdüğü yıllarda Humeyd b. Ebû Humeyd'en hadis

⁷⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 66.

⁷⁸ Zehbî, *el-Mizân*, I, 610.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefyâtü'l-meşâhîr ve'l-a lâm*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 2003, 3/851.

⁸⁰ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Hindistan: Dâiratü'l Meârifî'in-Nizâmîyye 1325), III, 36.

⁸¹ Zehbî, *el-Mizân*, I, 610; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 362.

⁸² ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 851.

⁸³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *el-Kâşif fî marifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*, Cidde: Dâru'l-Kible 1413/1992, II 403.

⁸⁴ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 363.

rivâyet etmede bir sakınca görmedikleri söylenebilir. Bu yorumu hadis kaynaklarında Zâide b. Kudâme'nin Humeyd b. Ebû Humeyd'den rivâyetlerinin bulunması desteklemektedir. Bir başka ifadeyle Humeyd b. Ebû Humeyd, Zâide b. Kudâme'nin hocalarından birisidir. Öyle ki, el-Buhârî başta olmak üzere diğer Kütüb-i sitte imamlarının eserlerinde Za'ide b. Kudâme'nin Humeyd b. Ebû Humeyd'den rivâyet ettiği hadisler yer almaktadır.⁸⁵

Yukarıda geçtiği üzere söz konusu gerekçe ile Humeyd b. Ebi Humeyd'den hadis almayan isimlerden biri olan Mekki b. İbrâhim'in durumu, Zâide b. Kudâme gibi değildir. Mekki b. İbrâhim'in hocaları arasında Humeyd b. Ebû Humeyd yer almamaktadır.⁸⁶

Humeyd b. Ebû Humeyd'in hadis ilmindeki yetkinliğine gelince, o, Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî, İbn Ebû Muleyke, Sâbit el-Bunânî, Bukeyr b. Abdullah ve daha başkalarından hadis nakletmiştir. Kendisinden de kız kardeşinin oğlu Hammâd b. Seleme, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Mâlik, Şu'be, Yezîd b. Hârûn, Zâide b. Kudâme, Sufyân b. 'Uyeyne, Sufyân es-Sevrî ve daha başkaları hadis nakletmiştir.⁸⁷

Humeyd b. Ebû Humeyd'i İbn Sa'd, Yahyâ b. Ma'in, el-İclî, Ebû Hâtim, en-Nesâî, İbn Hibbân, ez-Zehabî ve İbn Hacer 'sika' lafızıyla ta'dîl etmişlerdir. Bununla birlikte birçok âlim tarafından tedlîs yapıldığından dolayı tenkit edilmiş. Bir başka eleştirildiği husus da Enes b. Mâlik'ten naklettiği hadisleri doğrudan mı veya başka bir râvî aracılığıyla mı aldığına yöneliktir.⁸⁸ el-Buhârî'nin râvilerinden olan Humeyd b. Ebû Humeyd'e yönelik eleştirileri İbn Hacer'in isabetli görmediği anlaşılmaktadır.⁸⁹ İbn 'Adî, Humeyd b. Ebû Humeyd'i zayıf râvilerle ilgili eserine almışsa da herhangi bir olumsuz yorumda bulunmamıştır.⁹⁰

ez-Zehabî, hem Zâide b. Kudâme'nin hem de Mekki b. İbrâhim'in idarecilere yakınlığı dolayısıyla Humeyd b. Ebû Humeyd'in hadisini terk etmelerini aşırı bir yorum olarak değerlendirmiştir. Çünkü ona göre Humeyd b. Ebû Humeyd sadûk ve adil bir râvîdir.⁹¹ Onun idarecilere yakınlığı adâlet sıfatına zarar vermemiştir.

⁸⁵ Ebû 'Abdullah Muḥammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Buhârî, *Şaḥîḥu'l-Buhârî el-müsemmâ el-Câmi'u'l-musnedi's-şâḥîḥi'l-muḥtaşar min umûri Rasûlillah sallallahu aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyâmihî*, Beyrut -Lübân: Şeriketü Dâri'l-Erkâm bin Ebi'l-Erkâm 1416/1995, Mevâkîtu's-salât 25; Ezân 72; Ebû Dâvûd, Savm 43.

⁸⁶ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 476-477.

⁸⁷ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 355-358.

⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, III, 219; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 358-365; Zehebî, *el-Mizân*, I, 610; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 38-40; İbn Hacer, *Taqrîbü't-Tehzîb*, s. 81.

⁸⁹ Humeyd'e yönelik eleştirilerden biri, Enes'ten tüm işittiklerinin beş hadis olduğu, öteki de ondan işittiklerinde ihtilat ettiği'dir. (bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 40.)

⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 65-67.

⁹¹ ez-Zehabî, *Târîḫu'l-İslâm*, III, 851.

(8) Humeyd b. Hilâl el-Basrî

Yahyâ b. Sa'îd, Muhammed b. Sîrîn'in Humeyd b. Hilâl'den razı olmadığı bilgisini aktarmıştır. Ebû Hâtim de Humeyd b. Hilâl'in devlet görevi kabul etmesinden dolayı Muhammed b. Sîrîn'in ondan razı olmadığı açıklamasını yapmıştır.⁹²

Muhammed b. Sîrîn'in bu eleştirisinden dolayı, İbn Adî zayıf râvîlerle ilgili eserinde Humeyd b. Hilâl'e yer vermiştir. İbn Adî, Muhammed b. Sîrîn'in hangi sebepten ötürü Humeyd b. Hilâl'den razı olmadığını bilmiyoruz demiştir. Humeyd b. Hilâl'de ve rivâyetlerinde bir sorun olmadığını ve hadis âlimlerinin de ondan rivâyette bir sakınca görmediğini kaydetmiştir.⁹³ ez-Zehabî de *Mizânü'l-İtidâl*'de Humeyd b. Hilâl'e yer verme sebebini, onun İbn Adî'nin eserinde geçmesiyle gerekçelendirmiştir. ez-Zehabî değerlendirmesinin sonunda Humeyd b. Hilâl'in hüccet olduğuna hükmetmiştir.⁹⁴

Humeyd b. Hilâl'in hayatı hakkında bilgiler oldukça azdır. Öyle ki, onun ölümü, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Irak valisi olduğu zamanlar şeklinde tarihlendirilmiştir.⁹⁵ Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin h. 105/724'te başlayan Irak valiliği h.120/738 yılında sona ermiştir.⁹⁶ Bu durumda Humeyd b. Hilâl'in ölümünün bu tarih aralığı içinde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Onu eleştiren Muhammed b. Sîrîn'in h.110/729'da öldüğü dikkate alındığında birbirleriyle çağdaş oldukları anlaşılmaktadır.

Humeyd b. Hilâl'den Enes b. Mâlik, Ebû Katâde, Abdullah b. Muğaffel, el-Ahnef b. Kays, Bişr b. Âsım, Rib'î b. Hırâş, Abdurrahman b. Semure ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondandır Şu'be b. el-Haccâc, Âsım b. el-Ahvel, Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Hammâd b. Seleme, Hâlid el-Hazza, Hubeyb b. eş-Şehîd, Kurre b. Hâlid, Yûnus b. Ubeyd ve daha başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.⁹⁷

Onun ta'dili hakkında İbn Sa'd, Ebû Hâtim, İbn Ma'in, İbn Hibbân, el-İclî, en-Nesâî, ez-Zehabî ve İbn Hacer 'sika' lafzını kullanmışlardır. Humeyd b. Hilâl, *Kütüb-i Sitte* râvîlerinden biridir.⁹⁸

Humeyd b. Hilâl'in yönetimle nasıl bir ilişki kurduğunu açıklayan bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun Hz. Ebû Bekr döneminde yaşanan bir olayla ilgili şu rivayetini aktarmakta yarar vardır: Hz. Ebû Bekr'in halife olduğu günlerde Ebû Berze, halifenin bir adama öfkelenişini görür. Bunun üzerine Ebû Berze, halifeden adamın boynunu vurmak için izin ister. Bu söz Hz. Ebû

⁹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-tadil*, III, 230.

⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 80-81.

⁹⁴ ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 616.

⁹⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 231.

⁹⁶ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VII, 26,142.

⁹⁷ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 403-405; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 46.

⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-tadil*, III, 230-231; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 182; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 405; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 616.

Bekr'in öfkesini yatıştırır ve daha sonra Ebû Berze'ye izin verseydim bunu yapacak mıydın diye sorar. O da "Evet" karşılığını verir. Hz. Ebû Bekr, ona, Hz. Muhammed'den (s.a.s.) sonra herhangi bir beşer için böyle bir hakkın bulunmadığını söyler.⁹⁹ Bu rivâyetin sonunda Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'in Hz. Peygamber'den sonra bir halife ancak Müslüman olup dininden dönene, muhsanken zina edene, haksız yere başkasını katledene ölüm cezası verebilir görüşünü aktarmıştır. Görüldüğü gibi söz konusu haber halifelerin ölüm cezası vermelerine sınır getirmektedir.

(9) Huşeym b. Beşîr el-Vâsîfî

Ebû Dâvûd Huşeym hakkında "كان وكيع لا يحدث عن هشيم لأنه كان يخالط السلطان/Vekî, Huşeym'den hadis rivayet etmezdi. Çünkü o sultanla içli dışlıydı" demiştir.¹⁰⁰

Huşeym b. Beşîr hicrî 104/722 yılında Vâsîf'ta doğmuş ve 183/799 Bağdat'ta vefat etmiştir. Yaşadığı dönem Emevîlerin son ve Abbâsîlerin kuruluş yıllarıdır. Ahmed b. Hanbel'in rivâyetine göre Huşeym b. Beşîr'in idarecilerle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Onun siyasi faaliyetlerine bakıldığında iktidardaki Abbâsî hilâfetine karşı hicrî 145/762 tarihinde yapılan İbrâhim b. Abdullah isyanına verdiği destek dikkat çekmektedir.¹⁰¹ İbrâhim b. Abdullah tarafından Vâsîf'a atanan vâlî Hârûn b. Sa'd şehri ele geçirdikten sonra Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer'in icraatlarını yeren ve Ehl-i Beyt'e yönelik siyasetini eleştiren etkili bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın ardından vâlî Hârûn b. Sa'd'ın yanında kalan âlimlerden biri de Huşeym b. Beşîr olmuştur. O, İbrâhim b. Abdullah'ın isyanını başarıya ulaştırmak için görevlendirilen valiye verdiği desteği savaş meydanında mücadele ederek de göstermiştir. Başarısız olan isyanda hareketinde oğlu Muâviye ve kardeşi Haccâc b. Beşîr vefat etmiştir. Huşeym b. Beşîr de Bağdat'a göç etmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁰²

Huşeym b. Beşîr'i Ebû Hâtîm, İbn Hibbân ve el-İclî sika, İbn Sa'd ile İbn Hacer sika ve sebt lafızlarıyla ta'dîl etmişlerdir. ez-Zehabî de imâm, Bağdat'ın hâfızı ve muhaddisi olarak nitelemiştir. Ayrıca İbn Sa'd, İbn Hibbân, ez-Zehabî ve İbn Hacer çokça tedlîs yaptığını belirtmişlerdir. İbn Hacer irsâl-i hafî rivâyetleri olduğunu da eklemiştir.¹⁰³

Huşeym b. Beşîr, Vekî' b. el-Cerrâh tarafından tekit edilse de cerh ve ta'dîl münekkitlerinin çoğunluğu tarafından güvenilir kabul edilmiştir.

⁹⁹ *Ebû Dâvûd*, Hudûd 2; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye ts., Muhârebe-Tahrîmu'd-Dem 12.

¹⁰⁰ Moğultây, *İkmâlu Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 228.

¹⁰¹ Zorlu, *Abbâsilere Yönelik Dinî ve Siyasi İsyânlar*, s. 262-265.

¹⁰² bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 325; Mustafa Ertürk, "Huşeym b. Beşîr", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları 1999, XIX, s. 64.

¹⁰³ bkz. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 115; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 283; ez-Zehabî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 287-288; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 59-64; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 574.

(10) İbn Şihâb ez-Zührî

İbn Şihâb ez-Zührî çağdaşı Mekhûl b. Ebû Müslim ed-Dımaşkı tarafından idarecilerle yakınlık kurduğu için eleştirilmiştir. Mekhûl ed-Dımaşkı, İbn Şihâb ez-Zührî için şöyle demiştir. “Az bulunan adamlardandır. Keşke idarecilere yakınlığı sebebiyle kendisine zarar vermeseydi.”¹⁰⁴ İbn Şihâb ez-Zührî'ye bir başka eleştiri, Amr b. Ubeyd'in onu idarecilerin mendili olarak nitelemesidir.¹⁰⁵ Onu eleştirenlerden biri de öğrencisi Ebû Hâzim Seleme b. Abdurrahman'dır. Ebû Hâzim, hocasına uzun bir nasihat mektubu yazmıştır. Mektupta hocasının ilmini övmüşse de zâlim idarecilerle ilişkisi dolayısıyla sert bir dille eleştiride de bulunmuştur.¹⁰⁶ İbn Şihâb ez-Zührî gibi âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından güvenilir kabul edilen bir âlime yöneltilen bu eleştirilerin, nasıl anlaşılması gerektiğine biraz sonra değinilecektir.

İbn Şihâb ez-Zührî, halife Ömer b. Abdüzaziz'in emriyle resmî tedvin faaliyetini yürüten isim olması ve daha başka hizmetleri dolayısıyla hadis tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁷ İbn Şihâb ez-Zührî h. 51/671 tarihinde Medîne'de dünyaya gelmiş ve h. 124/742'de doğduğu şehirde vefat etmiştir. Bu tarihlere göre hayatının tamamı Emevî devletinin hüküm sürdüğü yıllarda geçmiştir. Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la tanıştığı h. 82/701 yılından vefat tarihine kadar yaklaşık kırk yılı aşan bir zaman dilimi boyunca hilâfete gelen kişilerle yakın ilişki kurmuştur. Bu süre içinde devlet kademesinde farklı görevler üstlenmiştir.¹⁰⁸

Accâc el-Hatîb, İbn Şihâb ez-Zührî hakkındaki Mekhûl ed-Dımaşkı eleştirisinin delil olamayacağını kaydetmiştir. Çünkü bu eleştiriye içeren bilginin senesinde mechûl râvîler bulunmaktadır.¹⁰⁹

Ebû Hâzim'in eleştirisinin de kabul edilmemesini gerektiren bazı hususlar vardır. Şöyle ki, Ebû Hâzim'in, İbn Şihâb ez-Zührî'yi yönelttiği zâlim sultanlarla yakınlık ve onların zulümlerine sessiz kalmak eleştirisini içeren mektubun senesinde mubhem bir râvî (racül) geçmekte ve onun da Abdulhamid b. Süleyman olacağı tahmin edilmektedir. Mubhem râvînin kesin olarak kim olduğu bilinmediğinden aktarılan mektubun senedi zayıf olmaktadır. Buna ek

¹⁰⁴ Ebul-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. el-Hüseyn İbn Asâkir, *ez-Zührî*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale 1402/1982, s. 16; *ez-Zehabî, Târîhu'l-İslâm*, III, 514.

¹⁰⁵ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amrevî, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr 1415/1995, LV, 370.

¹⁰⁶ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1416/1996, III, 246-249.

¹⁰⁷ es-Sibâî, *es-Sünne ve Mekânetühâ*, 237-38; Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kablet'tedvin*, 3. bs, Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Fikr 1400/1980, s. 494-96.

¹⁰⁸ bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2. bs, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1997/1418, V, 348-357; *ez-Zehabî, Siyeru alâmi'n-nübelâ*; V, 226-350.

¹⁰⁹ Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kablet'tedvin*, s. 510.

olarak mektubun içeriğinde yer alan eleştiriler İbn Şihâb ez-Zührî'nin ta'dîline hükmeden hadis münekkitlerinin büyük çoğunluğunun söylediklerine aykırıdır. Bu durumda hadis münekkitlerinin büyük çoğunluğunun değerlendirmesi tercih edilir. Dolayısıyla Ebû Hâzim'in eleştirisi dikkate alınmaz. Yine Ebû Hâzim'in yorumu, İbn Şihâb'ın bir başka öğrencisi el-Evzâi tarafından anlatılanlarla da çelişmektedir. el-Evzâi, hocasının sultanlara asla müdâhanede¹¹⁰ bulunmadığını belirtmiştir. Bunu destekleyen bazı örnekler de nakledilmiştir. Ayrıca Ebû Hâzim'in cerh ifade eden sözleri idarecilere yakın olup olmama konusunda hocasıyla yaşadığı bir içtihat farklılığı sebebiyledir. Bu tür içtihat farklılığı sebebiyle herhangi bir râvînin cerh edilmesi uygun görülmemektedir.¹¹¹

İbn Şihâb ez-Zührî'yi eleştirenlerden biri olan Amr b. Ubeyd, Mutezile mezhebine mensup bir âlim olup idarecilerden uzak durmanın daha hayırlı olacağını düşünmektedir.¹¹² Bu iki özelliği dikkate alındığında, Amr b. Ubeyd'in eleştirisinde mezhebi taassubun ve içtihat farklılığın etkisi olduğu söylenebilir. Bu da onun, İbn Şihâb ez-Zührî için yaptığı eleştirinin geçerliliğini ortadan kaldırır.

İbn Şihâb ez-Zührî'yi idarecilere yakınlığı dolayısıyla eleştiriler olsa da bunlar onun hadis ilmindeki değerine zarar vermemiştir. Hasan el-Basrî ve İbn Sîrîn gibi âlimlerle hadis meclislerine katılmış olan Ebû Bekr el-Hüzelî, İbn Şihâb ez-Zührî gibisini görmediğini söylemiştir. Mekhûl de çağdaşlarına göre sünneti en iyi bilen İbn Şihâb ez-Zührî olduğunu kaydetmiştir. Onun öğrencilerinden biri olan Eyyûb es-Sahtiyânî, hocasından, idarecilere yakın olmakla birlikte ilmi ihya eden bir kişi olarak bahsetmiştir. ez-Zehabî de 'zamanının hâfızı, imâm, alem, sebt, hucet' lafızlarını kullanmış ve benzerini bulabilmenin çok zor olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca o, değinilen eleştiriler dolayısıyla İbn Şihâb ez-Zührî'den hadis almayanlara güvenilmeyeceğini de eklemiştir.¹¹³

Emevî halifelerine yakınlığı dolayısıyla kendi zamanında eleştirilen İbn Şihâb ez-Zührî'ye, son dönemlerde hem oryantalistler hem de şi'iler tarafından aynı gerekçe ileri sürülerek, hadis uydurmak gibi, oldukça aşırı suçlamalar yöneltilmiştir. Onların bu tür suçlamalarının, asılsız olduğu birçok hadis âlimi tarafından kanıtlanmıştır.¹¹⁴ Burada ilk dönem cerh ve ta'dil eserlerinde yer

¹¹⁰ Müdâhane, çıkar sağlama veya hoş görünme amacına yönelik söz ve davranış anlamında ahlâk terimidir. bkz. Mustafa Çağrı, "Müdâhane", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları 2006, XXXI, s. 458.

¹¹¹ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî İbn Seydinnâs, *en-Nefhu's-şezî fi şerhi Câmi'it-Tirmizî*, Riyâd: Dâru'l-Âsime 1409), I, 556-557.

¹¹² el-Kâdî Abdülcebbar, *Fazlül-i tizâl ve Tabakâtül-Mutezile*, Beyrut: Dâru'l-Farâbî t.y., s. 223; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 2. bs, Ankara: Otto Yayınları 2012, s. 188-199.

¹¹³ ez-Zehabî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; V, 326,339.

¹¹⁴ bkz. es-Sibâi, *es-Sünne ve Mekânetühâ*, s. 239-253; Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kablet'-tedvîn*, s. 501-15; Halit Özkan, "Tedvîn Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şu-ayb b. Ebû Hamza Nüshası", *Divân*, Cilt XVII, Sayı 32, İstanbul: 2012, s. 10-11; Halil

alan eleştiriler ele alındığından İbn Şihâb ez-Zührî hakkındaki oryantalist ve şifilerin bu tür suçlamalarına yer verilmeyecektir.¹¹⁵

İbn Şihâb ez-Zührî'nin Emevîlerle ilişkisi hakkında Halit Özkan'ın şu değerlendirmesi isabetli görünmektedir: "Onun ilmî faaliyetlerine Emevî idaresinin verdiği desteğin boyutlarını görmek, tarihteki ulema-ümera ilişkisinin çoğunlukla algılandığı kadar kötülenecek mahiyette olmayabileceğini görmek açısından kayda değerdir."¹¹⁶

(11) İbrâhim b. el-Münzir

Ahmed b. Hanbel'in kınadığı râvilerden biri de İbrâhim b. el-Münzir'dir. Şöyle ki, İbrâhim b. Münzir, Bağdat'a İbn Ebû Duâd ile görüşme niyetiyle geldiğinde hadis tahdis etmek için Ahmed b. Hanbel'in meclisine izin isteyerek katılmak istemiş ama Ahmed b. Hanbel ona izin vermemiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel, İbrâhim b. el-Münzir'in selamını da almamıştır.¹¹⁷ Bunun sebebi İbrâhim b. el-Münzir'in İbn Ebû Duâd ile görüşmesidir.¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel söz konusu görüşmeye, İbrâhim b. el-Münzir'in Kur'an'ın mahlûk olduğunu destekleyenler arasına katıldığı anlamını yüklemiştir.¹¹⁹

İbrâhim b. el-Münzir'in görüştüğü İbn Ebû Duâd bilindiği üzere Mutezile mezhebine mensup bir âlimdir ve Abbâsî devletinde Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh (v. 227/842) ve Vâsik-Billah'ın (v. 232/847) hilâfetlerinde kadilkudâtılık (başkadılık) görevini yerine getirmiştir. Vâsik-Billah'tan sonra hilâfet makama getirilen Ebu'l-Fazl Mütevekkil-Alellah'ın (v. 247/861) görevinin ilk yıllarında hastalığı dolayısıyla İbn Ebû Duâd'ın kadilkudâtılığına son verilmiş ve onun yerine oğlu Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed atanmıştır. İbn Ebû Duâd ile Ahmed b. Hanbel arasındaki esas tartışma Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusudur. İbn Ebû Duâd Kur'an'ın mahlûk olduğunu Ahmed b. Hanbel ise mahlûk olmadığını savunmaktadır. İbn Ebû Duâd makamının ve halifeler üzerindeki etkisini kullanarak Ahmed b. Hanbel'i hapse attırmıştır ve ona işkence edilmesini sağlamıştır. Bu anlatılanlar, genelde İbn Ebû Duâd'ın kadilkudâtılık

İbrâhim Kutlay, *İbn Şihâb ez-Zührî Hayatı, İmî Kişiliği, Hadisçiliği ve Hakkındaki Eleştiriler*, İstanbul: Ravza 2022, s. 179-199; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1997, s. 36.

¹¹⁵ İbn Şihâb ez-Zührî'ye yönelik eleştiriler için bkz. Halil İbrâhim Kutlay, *İbn Şihâb ez-Zührî Hayatı, İmî Kişiliği, Hadisçiliği ve Hakkındaki Eleştiriler*, İstanbul: Ravza 2022, s. 165-199.

¹¹⁶ Özkan, "Tedvin Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza Nüşhası", s. 12.

¹¹⁷ el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 123-124.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 477.

¹¹⁹ el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 123; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 67. İbrâhim b. el-Münzir'in Kuran'ın mahlûk olmadığı görüşüne sahip ve Ehl-i sünnet akidesini benimsemiş bir âlim değerlendirmesi için bkz. Enes Salahuddîn Hasen Sabrî, "İbrâhim b. el-Münzir ve İshâmâtuhu el-Hadisîyye", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye*, Sayı 38, 2022, s. 74-75.

döneminde yaşanan ve İslâm tarihinde *mihne olayı* adı verilen yıllarda yaşanmıştır. Görüldüğü gibi, Ahmed b. Hanbel hem İbn Ebû Duâd'ın gadrine uğramış hem de onunla Kur'ân'la ilgili bir konuda ters düşmüştür. Ahmed b. Hanbel'in İbn Ebû Duâd ile görüşen İbrâhim b. el-Münzir'i kınaması bir açıdan kabul edilebilir bir yorum olarak değerlendirilebilir. İbrâhim b. el-Münzir'in doğum tarihine dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, vefâtı h. 236/850 yılının Muharrem ayında Medîne'de gerçekleşmiştir. Vefât tarihi dikkate alındığında Abbâsî dönemi âlimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

İbrâhim b. el-Münzir'in hadis aldığı hocaları Bekr b. Suleym es-Savvâf, Dâvûd b. Ata, Ebû Damra Enes b. İyâz, Süfyân b. Hamza, Sâlih b. Abdullah b. Sâlih ve daha başka kimselerdir. Ahmed b. Hanbel'in hadis nakletmediği İbrâhim b. el-Münzir'den, el-Buhârî, İbn Mâce, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî, Bakî b. Mahled el-Endelüsî gibi büyük hadis âlimleri rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden et-Tirmizî ve en-Nesâî de eserlerinde İbrâhim b. el-Münzir'in rivâyetlerine yer vermiştir. Ne var ki, Zekerıyyâ b. Yahyâ es-Sâcî, onun münker rivâyetleri olduğunu kaydetmiştir.¹²⁰

İbrâhim b. el-Münzir hakkında cerh ve ta'dîl münekkitlerinin görüşlerine gelince, onu Ebû Hâtim, Sâlih b. Muhammed ve İbn Hacer sadûk, Yahyâ b. Ma'în sika ez-Zehabî 'hâfız', en-Nesâî 'leyse bihi be's' lafızlarıyla ta'dîl etmişlerdir.¹²¹

(12) İbrâhim b. Sa'd b. İbrâhim ez-Zührî el-Medenî

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, İbrâhim b. Sa'd'dan razı olmadığını ifade etmiştir. Bunun sebebi de onun Bağdat'ın beytu'l-mâl görevinin başına getirilmesidir.¹²²

İbrâhim b. Sa'd 108/726 yılında Medîne'de doğmuş ve 183/799'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Yaşadığı dönemde Medîne'de hadis bilgisi en fazla olan âlimlerinden birisi olmuştur. Yine orada kadılık görevine getirilmiştir. Bu da onun fıkıh alanında da yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir. Hayatının son zamanlarını geçirdiği Bağdat'ta da şeyh lakabı ile ünlenmiştir. Abbâsî Halifesi Harûn er-Reşîd ona saygı göstermiş ve ikramda bulunmuştur.¹²³

Hişâm b. Urve, İbn Şihâb ez-Zührî, Şu'be, Safvân b. Suleym, Muhammed b. İshâk gibi âlimlerden İbrâhim b. Sa'd hadis nakletmiştir. Ondan da Abdurrahman b. Mehdî, Abdulazîz b. Abdullah el-Âmirî, Ebû Seleme Mûsâ b. İsmail,

¹²⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 139; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 208-209; ez-Zehabî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; X, 689-690.

¹²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 139; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 209-210; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 67; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 94. İbrâhim b. el-Münzir'in hayatı ve hadis ilmine katkıları hakkında geniş bilgi için bkz. Enes Salahuddîn Hasen Sabrî, "İbrâhim b. el-Münzir ve İshâmâtuhu el-Hadisîyye", s. 57-134.

¹²² Ebu'l-Muâti en-Nûrî vdğr., *Mevsûa aqvâli'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadis ve ilelih*, Beyrut -Lübnân: Âlemu'l-kütüb 1417/1997, I, 28.

¹²³ bkz. ez-Zehabî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; VIII, 304-310; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 34-35.

İbrâhim b. Hamza ez-Zubeyrî, Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî, oğlu Yakub b. İbrâhim ve daha birçok kişi hadis rivâyet etmiştir.¹²⁴

İbrâhim b. Sa'd'ı Yahyâ b. Ma'in, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtîm, el-İclî, İbn Adî, ez-Zehebî ve İbn Hacer sika olduğuna hükmetmişlerdir.¹²⁵ İbn Adî, İbrâhim b. Sa'd hakkında şu bilgileri aktarmıştır: "O, Müslümanların sikalarındadır. Çok sayıda imam ondan hadis nakletmiştir Hiç kimse ondan hadis yazma konusunda bir tartışma yaşamamıştır. Onun hakkında konuşanlar taraftarlıkta bulunmuşlardır. ez-Zührî ve başkalarından rivâyet ettiği sâlih hadisleri vardır."¹²⁶ Bu bilgiler, İbrâhim b. Sa'd'ın beytu'l-mâl görevini kabul etmiş olmasının hadis ilmindeki yetkinliğine zarar vermediğini göstermektedir.

(13) Mervân b. el-Hakem b. Ebu'l-Âs b. Ümeyye el-Medenî

İbn Hacer, Emevî devleti halifelerinden olan Mervân b. el-Hakem'in yönetim işleri dolayısıyla tenkit edildiğini belirtmiştir.¹²⁷ Mervân b. el-Hakem hakkında ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*'de "onun günahları vardır" kaydını düşmüştür.¹²⁸ Yine ez-Zehebî başka bir eserinde de onun, Hz. Osman'a ihanet ettiğini, aşere-i mubeşşere'den Talha b. Ubeydullah'ı Cemel olayında öldürdüğünü ve Hz. Ali'ye sövdüğünü aktarmıştır.¹²⁹

Mervân b. el-Hakem, Hicretin ikinci yılında doğmuştur. Babası el-Hakem, Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olsa da Hz. Peygamber'e yönelik bazı kötü davranışlar yapmaya devam etmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber, el-Hakem'i Taife sürgüne göndermiştir. Bu tarihte küçük bir çocuk olan Mervân b. el-Hakem de babasıyla birlikte Taife gitmiştir. Hz. Osman, akrabaları olan el-Hakem ve ailesine tekrar Medîne'ye dönme iznini vermiştir. Bunun yanı sıra Hz. Osman, Mervân b. el-Hakem'i kâtibi olarak görevlendirmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyan'ın hilâfetine kısa süreliğine Bahreyn, sonra Hicâz (42-49/662-669) ve beş yıl aradan sonra yeniden aynı bölgenin valiliğine (54-56/674-676) atanmıştır. Mervân b. el-Hakem, Emevî halifesi II. Muâviye'nin ardından bazı tartışmalar ve Mercirahit'te Dahhâk'a karşı kazandığı savaştan sonra hicrî 65 (685) yılının muharrem ayında halife oldu. Mervân b. el-Hakem, Hz. Osman döneminde Medîne'ye geri dönüşünden itibaren hicrî 65 (685) yılının Ramazan ayında vefat edinceye kadar önemli bir siyasî kişilik olmuştur. ez-Zehebî'nin yukarıda geçen eleştirileri yanında Hz. Osman dönemindeki bazı uygulamaları ve hilâfete geliş şekli onun ağır bir şekilde eleştirilmesine sebep ol-

¹²⁴ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 88-90.

¹²⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 101-102; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 33-34; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, s. 89.

¹²⁶ bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 403; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 123.

¹²⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, s. 480.

¹²⁸ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 89.

¹²⁹ ez-Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; III, 476-479.

muştur. Kesin olarak Hz. Peygamber ile sohbeti olduğunu söyleyen kimse bulunmamakla birlikte, en iyi ihtimalle onu gördüğü kabul edilmiştir. Bu sebeple sahâbe edebiyatı eserlerinde biyografisine yer verilmiştir.¹³⁰

Siyasî faaliyetleriyle ilgili olumsuz yorumlar yapılmasına rağmen Mervân b. el-Hakem sahâbilerin ileri gelenlerinden hadis almış ve ondan da tâbiünin önde gelen simaları rivâyette bulunmuşlardır. Onun hadis aldığı sahâbiler arasında Zeyd b. Sâbit, Osman b. Affân, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Hureyre, Abdurrahman b. el-Esved, Busre bnt. Safvân gibi isimler vardır. Kendisinden de oğlu Abdülmelik b. Mervân, Sehl b. Sa'ûd es-Sâidî, Sa'ûd b. el-Museyyeb, Urve b. ez-Zubeyr, Ali b. el-Husyen b. Ali gibi tabi'î âlimleri hadis nakletmiştir. Müslim dışındaki *Kütüb-i sitte* müellifleri, Mervân b. el-Hakem'in hadislerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹³¹ İbnü'l-Arabî, Mervân b. el-Hakem'in adâlet niteliğine sahip olduğunu, sahabe ve tabiünün da ona değer verdiğini belirtmiştir.¹³² İbn Abdilber ve İbn Hacer de Urve b. Zubeyr'in "Mervân b. el-Hakem hadiste cerh veya zayıflıkla itham edilmedi" sözünü delil olarak kabul etmiştir.¹³³

(14) Süleyman b. Bilâl

İbnü'l-Cüneyd, Yahyâ b. Ma'in'den Süleyman b. Bilâl hakkında "إنما كان يضع سليمان بن بلال عند أهل المدينة لأنه كان على السوق وكان أروى الناس عن يحيى بن سعيد/Bilâl, Medîneliler tarafından küçük görülürdü çünkü o pazardan sorumluydu. Yahyâ b. Sa'ûd'den en çok rivâyet edenlerindendi" şeklindeki bilgiyi nakletmiştir.¹³⁴ Yine Yahyâ b. Ma'in'den İbn Muhriz, Süleyman b. Bilâl'le ilgili "ما كان ينكر على سليمان بن بلال إلا أنه كان على السوق/Süleyman b. Bilâl'in kınandığı tek şey pazardan sorumlu olmasıydı" ifadelerini kullanmıştır.¹³⁵

¹³⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *el-İstîâb fi marifeti'l-aşhâb*, Beyrut: Dârü'l-Cil 1412/1992, III, 1387-1390; Ebu'l-Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fi marifeti's-şahâbe*, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1424/2003, V, 139; Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İşâbe fi temyizi's-şahâbe*, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1415/1995, VI, 203-204. Mervân b. el-Hakem'e yönelik bazı iddiaların değerlendirilmesi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakemin Rolü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt 9, Sayı 9, Konya: 1999, s. 315-348.

¹³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 271; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXVII, 387-388; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, X, 91-92.

¹³² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *el-Avâşım mine'l-kavâşım*, 6. bs, Kâhire: t.y., s. 101.

¹³³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1390; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, X, 91-92.

¹³⁴ İbnü'l-Cüneyd Ebû İshâk İbrâhim b. Abdullah el-Huttelî, *Su'âlâtu İbni'l-Cüneyd*, Medîne: Mektebetü'd-Dâr bi'l-Medîneti'l-Münevvere 1988/1407, s. 356.

¹³⁵ Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ma'in b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm b. Abdurrahman Yahyâ b. Ma'in, *Marifetü'r-ricâl*, Dımaşk: 1985/1405, I, 157.

Aslen Berberî olan Süleyman b. Bilâl, Medîneli âlimlerdendir. O hicrî yüzüncü yıla yakın bir tarihte doğmuş ve h. 177/793 yılında vefat etmiştir.¹³⁶ Yahyâ b. Ma'în verdiği bilgiden tam olarak Süleymân b. Bilâl'in görevinin ne olduğu anlaşılmamaktadır. Buna İbn Sa'd'ın, Süleyman b. Bilâl'in Medîne harâcını toplama görevine getirildiği kaydı da eklenince, onun pazar vergisinin sorumlu memur olduğunu ortaya çıkmaktadır.¹³⁷

Süleyman b. Bilâl'in devlet memurluğunun, onun hadis ilminde ilerlemesine engel olmadığı söylenebilir. İbn Sa'd'ın onun rivâyetinin çok (kesîru'r-rivâye) olduğunu belirtmesi bu yorumu desteklemektedir. Nitekim Süleyman b. Bilal, Rabî'a b. Abdurrahman, Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr, Sâlih b. Keysân, Şerîk b. Abdullah, Alkame b. Ebû Alkame, el-'Alâ b. Abdurrahman, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensâri ve daha başkalarından hadis almıştır. Kendisinden de İsmail b. Ebû Uveys, Hâlid b. Muhalled el-Kutvânî, Abdullah b. Mübârek, Mervân b. Muhammed ed-Dîmaşkî, Abdullah b. Vehb, Abdulazîz b. Abdullah el-Üveysî, Ebû Bekr Abulhumeyd b. Ebû Üveys ve daha başkaları hadis nakletmiştir. *Kütüb-i Sitte* müellifleri de Süleyman b. Bilâl'in rivâyetlerine yer vermiştir.¹³⁸

Süleyman b. Bilâl'in pazar vergisi toplama görevi, onun hadis ilmindeki güvenilirliğine de zarar vermemiştir. Yahyâ b. Ma'în, İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Yakup b. Şeybe, en-Nesâî, ez-Zehebi ve İbn Hacer, onun sika bir râvî olduğuna hükmetmişlerdir. Ayrıca Medîne'de fetva veren fakihlerden biri olması onun fıkıh ilmindeki yetkinliğini de göstermektedir.¹³⁹

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Süleyman b. Bilâl devlet memurluğu dolayısıyla yadırgansa bile, bu onun hadis ilmindeki yetkinliğine ve güvenilirliğine bir eksiklik olarak yansımamıştır.

(15) Süleyman b. Utbe ed-Dîmaşkî

Ebû Müshir, Süleyman b. Utbe hakkındaki düşüncesi sorulunca "sikadır" demiştir. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet ettiği hadisleri müsned yapıyor denildiğinde, Ebû Müshir: "Bunlar azdır. O sikadır. Onun tek ayıbı sultana bağlılığıdır." demiştir.¹⁴⁰ Bu rivâyette görüldüğü üzere Ebû Müshir tarafından Süleyman b. Utbe'nin idarecilere bağlı bir kişi olduğu belirtilmektedir. Ancak Ebû Müshir, bunu sadece bir ayıp saymakta ve Süleyman b. Utbe'yi sika kabul etmektedir. Bir başka ifadeyle Ebû Müshir'in bu eleştirisi Süleyman b. Utbe'nin adâletine zarar vermemektedir.

¹³⁶ ez-Zehebi, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; VII, 425-427.

¹³⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 420.

¹³⁸ el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XII, 372-373.

¹³⁹ el-Mizzî, XI, 374-375; ez-Zehebi, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; VI, 425-426; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 250.

¹⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 289; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XII, 37; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, IV, 210.

Süleyman b. Utbe, Yunûs b. Meysere b. Halbes'ten hadis nakletmiştir. Kendisinden de Mervân b. Muhammed et-Tâtârî, Hişâm b. Ammâr, Ebû Müshir, el-Velîd b. Müslim ve daha başkaları hadis rivâyet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden İbn Mâce, Süleyman b. Utbe'nin bir hadisine yer vermiştir.¹⁴¹

Süleyman b. Utbe'yi Ebû Müshir dışında, Duhaym, Heysame b. Hârice, Hişâm b. Ammâr, İbn Hibbân sika kabul etmiştir. Ebû Hâtim 'leyse bihi be's' ve İbn Hacer 'sadûk' lafızıyla ta'dil etmiştir. Yahyâ b. Ma'in 'la şey" lafızıyla cerh etmiştir. ez-Zehebî de zayıf râvîlerle ilgili eserinde Süleyman b. Utbe'ye yer vermiştir.¹⁴²

(16) Yûnus b. Bukeyr

Yahyâ b. Ma'in'den Yûnus b. Bukeyr'in idarecilere tabi olduğu aktarılmıştır.¹⁴³ Ona yönelik benzer bir eleştiri Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâci tarafından da dile getirilmiştir.¹⁴⁴ el-İclî onun Abbâsî dönemi valilerinden Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî ile ilişkisine dikkat çekmiştir. Halife Harûn er-Reşid tarafından valilik yapmadığı bir dönemde Ca'fer b. Yahyâ'ya Mezâlîm divanına bakma görevi verilmiştir. Bu görevi yerine getirirken Yûnus b. Bukeyr onunla birlikte hareket etmiştir.¹⁴⁵ Yûnus b. Bukeyr'e yönelik bir başka eleştiri, Mürciû olduğu yönündedir. Yine onu zındıklıkla suçlayanlar varsa da Yahyâ b. Ma'in bunu kabul etmemiştir.¹⁴⁶

Yûnus b. Bukeyr, Kufeli âlimlerden olup h. 199 yılında vefat etmiştir. Maddî durumunun iyi olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁷ Yûnus b. Bukeyr Ömer b. Zer, Osman b. Abdirrahmân, Hâlid b. Dînâr, Esbât b. Nasr, Süleyman el-Ameş, Şu'be b. el-Haccâc, Hişâm b. Urve ve daha başkalarından hadis nakletmiştir. Kendisinden de Sufyân b. el-Vekî', Sa'id b. Süleyman, İshâk b. Mûsâ, Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr ve daha başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁴⁸

Yûnus b. Bukeyr'i Yahyâ b. Ma'in bir rivâyette 'sika' bir başkasında 'sadûk', Ebû Hâtim 'mahalluhu's-sıdk', İbn Hibbân 'sika', es-Sâci 'sadûk', ez-Zehebî 'hasenu'l-hadis' ve İbn Hacer 'sadûk' lafızlarıyla ta'dil etmişlerdir. Buna karşılık el-İclî 'za'ifu'l-hadis', Ebû Dâvud 'leyse bi'l-hucce' ve en-Nesâi bir rivâyette 'leyse bi'l-kaviyy' bir başkasında 'zayıf lafızlarıyla cerh etmişlerdir. İbn Hacer

¹⁴¹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 37-38; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 210.

¹⁴² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 134; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 37; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 214; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkı ez-Zehebî, *el-Muğni fi'd-du'afâ*; Katar: İdâretü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî 1987, I, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 210; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 253.

¹⁴³ Yahyâ b. Ma'in, *et-Târîh*, III, 521.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 382.

¹⁴⁵ İbn Hacer, XI, 436; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 496.

¹⁴⁶ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ*, IV, 461.

¹⁴⁷ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 478.

¹⁴⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 493-495; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 434-435.

hata yaptığını da eklemiştir. Ali b. el-Medîni, Yunûs b. Bukeyr'den hadis yazmış ama rivâyette bulunmamıştır. Yahyâ el-Himmânî de ondan hadis rivâyet etmeyi helal görmemiştir. el-Buhârî ve Müslim "Sahîh"lerinde istişhad için Yunûs b. Bukeyr'in rivâyetlerine yer vermiştir. Onun hadislerini en-Nesâî dışındaki *Kütüb-i sitte*'nin geriye kalan müellifleri de eserlerine almışlardır.¹⁴⁹ Cerh ve ta'dil âlimlerinin değerlendirmelerine göre Yunûs b. Bukeyr'in hadislerinin i'tibâr için alındığı söylenebilir.

V. Sonuç

Yaptığımız tetkikler neticesinde, yönetimde görev alan veya onlarla yakınlık kuran hadisçilerin adâlet ve zabt sıfatlarını taşıdığı sürece tamamen terk edilmediği anlaşılmaktadır. Mervân b. el-Hakem örneğinde olduğu gibi yönetim konusunda kendisine çok ağır eleştirilerde bulunulan bir râvînin bile hadis ilmindeki güvenilirliği esas alınarak temel hadis kaynaklarında rivâyetlerine yer verilmiştir. Yine neredeyse cerh ve ta'dil münekkitlerinin büyük çoğunluğu güvenilir kabul edilen bir râvîye yöneltilen idareciye yakınlık eleştirisinin dikkate alınmadığı görülmüştür.

Hadis râvîlerini idarecilere yakın olma bakımından tenkit eden münekkitler genelde Ahmed b. Hanbel, Yaya b. Ma'în ve Vekî' b. el-Cerrah gibi müteşeddid olarak bilinen âlimlerdir. Yöneticilere yakın râvîleri eleştirmek için de çoğunlukla "كان يتبع السلطان", "دخل في شيء من عمل السلطان", "كان يخالط السلطان", "كان يعمل السلطان" gibi ibareler kullanılmıştır.

İbn Hacer *Hedyu's-Sârî*'de "merdûd bir durum sebebiyle zayıf kabul edilen râvîler" başlığı altında idareciye yakın olma veya yönetimde görev alma dolayısıyla tenkit edilen râvîlere de değinmiştir. Son dönemde yapılan hadis usulü çalışmalarında da bu tür tenkit edilen râvîler mürüvvet ve 'havârimu'l-muruvve' başlığı altında incelenmiş ve onların rivâyetlerinin alınmasında bir sakınca olmadığı belirtilmiştir.

"Cerh ve Ta'dil Ilminde Muhaddis-İdareci İrtibatı Üzerine"

Özet: İslâm tarihi boyunca âlimlerin devlet idarecilerinin özellikle de zalim olanlarıyla ilişkisi üzerine olumlu veya olumsuz bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Emevîler ile Abbâsîler (II. ve III. asır) döneminde devlet görevi kabul eden hadisçilere yönelik tenkitler cerh ve ta'dil eserlerinde yer almıştır. Bu tür tenkitler usul ilminde de genelde 'havârimu'l-mürüvvet'in bir unsuru olarak ele alınmıştır. Bundan dolayı da râvîler adâlet ve zabt niteliklerini taşıdığı sürece tamamen terk edilmemişlerdir. Bu çalışmada söz konusu dönemde devlet idarecilere yakınlığı dolayısıyla eleştirilen râvîlerin belirlenmiş ve onların cerh ve ta'dil durumu açıklanmıştır.

Atıf: Ömer Faruk YILDIRIM, "Cerh ve Ta'dil Ilminde Muhaddis-İdareci İrtibatı Üzerine" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/2, 2024, 281-305.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muhaddis, Râvî, Cerh, Ta'dil, Zorba Yönetici, İdareci, Mürüvvet.

¹⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 236; el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXII, 395-397; ez-Zehabi, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 477-478; İbn Hacer, *Takribü'l-Tehzib*, s. 613.